

XƏLİL RZA ULUTÜRK

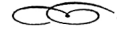
“ÖMÜR KİTABI”NI
YAZAN ŞAİRƏ

BAKI

1998

HAMINI UCADA GÖRƏN SƏNƏTKAR

Heç bir kitab, heç bir əlyazması məni bu qədər həyəcanlandırmayıb.

Bu kitabın təşəbbüskarı böyük istiqlal şairimiz Xəlil Rza Ulutürkün hörmətli həyat və məslək yoldaşı, bacımız Firəngiz xanım olub. O, bir dəfə söhbət zamanı dedi: “Xəlil səni çox istəyirdi, haqqında çox yazıb: şer, poema, məqalələr... gündəliklərində ən çox adı çəkilən adamlardan biri sən sən. Toplasan, elə bir kitab olar”. Sonra da əziyyətə qatlaşıb bu yazıları bir yerə yığdı. Və mən bu kitabın əlyazmasını oxuyandan sonra bir müddət özümə gələ bilmədim. Xəlil bəy ölümündən sonra da məni heyrətləndirmişdi, sarsıtmışdı. Təkcə ona görə yox ki, mənim haqqımda, özündən cavan olan qələm dostu haqqında bu qədər yazı yazıb. Yox, bu təəccüblü deyil. Xəlil bəy bunu bacarırdı. Allah ona o qədər böyük bir ürək vermişdi ki, hamını olduğu qədər uca görürdü. Ədəbiyyat onun taleyi idi, o yalnız sözlə, sənətlə nəfəs alırdı, buna görə də ədəbiyyat aləmindəki hər təzə şer, təzə kitab, təzə fikir onu sevindirir, köksünü qabardır. Mənə səmimi münasibətini, dostluq istəyini də bilirdim, bu yazıların çoxundan xəbərım vardı...

Məni sarsıdan Xəlil bəyin təhlilləri oldu. Xəlil bəyin mənim içimi bu qədər aydın gördüyünə, şerlərimin ruhunu bu qədər dəqiq hiss elədiyinə heyrətləndim və onun simasında ən yaxın fikir və əqidə dostumu itirdiyimi bir daha dərk elədim. Son illərin burlğanlarında Xəlil bəylə doyunca görüşüb dərdləşə bilmədiyimə yandım... Və bir də məni yandıran bu oldu ki, onun belə ürək səxavətinin qarşısında mən demək olar ki, heç nə eləməmişəm. Mən Xəlil bəyin enerjisini, gücünü tükənməz sanırdım, ölümün belə qəfildən gələcəyi ağlasığmazdı. Həmişə elə bilirdim ki, Xəlil bəy haqqında görüşlərdə, məclislərdə, məruzələrdə sevə-sevə dediyim sözləri nə vaxtsa iri bir yazıya çevirmək imkanım olacaq...

Təəssüf, Xəlil Rza Ulutürkün böyük istedadından, yaşarkən

klassikə çevrilməsindən yazmaq istədiyim halda, onun haqqında mərsiyə yazasım oldum.

Bu kitab doğrudan da bizim qardaşlığımızı, birliyimizi göstərən, amma daha çox da Xəlil bəyin böyüklüyünü açan bir kitabdır.

Şübhəsiz, burda Xəlil bəyin gündəlikləri tam əhatə olunmayıb. Gündəliklərində bizim ilk tanışlığımız, ilk birgə görüşlərimiz haqqında qeydlər də olmalıdır; hətta onun yanında oxuduğum ilk şerləri də alıb gündəliyinə yapışdırmışdı. Rəhmətlik Əkrəm Cəfərlə Siyəzənə getməyimiz, mədəniyyət sarayında böyük şer axşamı, başqa çoxlu digər görüşlərimiz də Xəlil Rzanın “gündəlik” adlı xəzinəsində olmalıdır. Bunu ona görə deyirəm ki, bizim tanışlığımız o uzaq illərdən, mənim tələbəlik və dərnlərdə ilk şerlərimi oxuduğum illərdən başlanmışdı.

Mən onu daha öncədən, orta məktəbdən tanıyırdım. “Azərbaycan gəncləri” qəzetində Söhrab Tahirə həsr etdiyi “Tikanlı məftillərlə sarınmış yaralar” poemasını oxuyandan sonra yaradıcılığına, vətəndaş yangısına, bütövlük həsrətinə vurulmuşdum, Xəlil Rza adı doğmalaşmışdı mənim üçün. Buna görə də, Bakıya gələn kimi o vaxt şəhər kitabxanalarında keçirilən görüşlərin birində onunla tanış olmuşdum və az sonra bu tanışlıq əsl dostluğa çevrilmişdi.

İkinci kursda oxuyurdum, bir gün Xəlil bəy tələbə və dərnlək yoldaşım, indi Əli Bayramlıda yaşayan şair dostum Tofiq Hüseynlə məni evinə dəvət etdi. Dərişqal evdə xeyli adam var idi. Mərhum professor Əkrəm Cəfərlə də ilk dəfə orda tanış olduq. Sən demə Siyəzən camaatı Xəlil Rzanı görüşə çağırıbmış, o, bizi də özü ilə aparmaq istəyirmiş.

Bir balaca avtobus göndərmişdilər. İndi o görüşün coşğunluğunu, həyəcanlarını yazmaqda çətinlik çəkirəm. Çox şey unudulub. Mən Xəlil bəy kimi gündəlik yazmırdım. Amma Xəlil Rza poeziyasının qeyri-adi təsir gücünə o axşam hamımız heyran qalmışdıq. Və bir də Xəlil Rzanın böyük ürəyi... O bizi - hələ ilk şerlərini yazan iki tələbəni salonda toplaşanlara necə təqdim etdi... Əsl şairlər kimi. Utana-utana şer də oxuduq. Bir sözlə, həmin gün uçmağa qanadımız yox idi... Sonra da Əkrəm Cəfərin başçılı-

gi ilə böyük bir ziyafət oldu. Əkrəm Cəfər möcüzəsi, xəzinəsi də bizim üzümüzə ilk dəfə onda açıldı.

Xəlil bəylə otuz illik dostluğumuz belə başlanmışdı. Dördüncü kursdan “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetində işə başladım, Yazıçılar birliyinin o vaxt qaynar mühitinə düşdüm. Xəlil bəy bu mühitin hərəkatverici, başı qalmaqallı fiqurlarından biri idi. Az sonra Akademiyada Ədəbiyyat institutunun aspiranturasına daxil oldum. Xəlil Rza da Pedaqoji institutdan qovulandan sonra ömrünü bura bağlamışdı. Sonra “Yazıçı” nəşriyyatında işlədim. Xeyli orijinal və tərcümə kitabı mənim əlimdən keçdi. Nəhayət, dərnəklərdə, milli hərəkatda, meydanlarda həmişə bir idik...

Xəlil Rzanın iste’dadı kimi ürəyi də böyükdü, o, rəsmiyyət ölçülərinə, qəliblərə, ölçüyə-biçiyə sığan adam deyildi. Hər dəfə öz-özümə fikirləşirəm ki, yəqin Xəlil bəyin Pedaqoji institutdan qovulmasında biz dostlarımızın da “günahı” olmuşdu.

Bir dəfə kənddən gəlmiş bir qiyabiçi tanışın növbəti imtahanından qorxduğunu, onu tapşırmağımı xahiş elədi. Cavan olsam da, ziyalılar, müəllimlər, xüsusən humanitar sahənin mütəxəssisləri hamısı məni tanıyırdı. Əlacım qalmadı, instituta getdim. Dəhlizlə keçəndə qulağıma Xəlilin səsi gəldi. Qapısı açıq olan auditoriyaların birində Xəlil bəy özünəməxsus hərərat və coşğunluqla mühaizirə oxuyurdu. Qapıdan keçəndə məni gördü və qolumdan tutub zorla içəri dartdı. Azərbaycanın bütün bölgələrindən gəlmiş qiyabiçi tələbələrə məni necə təqdim etdi, təkrarlama bilmərəm. Xəlilin tərifinin əndazəsizliyi bəllidir. Utandığımın tər tökükdüm, həm də bilirdim ki, dərsi pozuram, pedaqoji qaydalara sığmayan bir olayın baiskariyam. Amma Xəlil bəy belə çərçivələrə sığsaydı, Ulutürk olmazdı ki... Dərs çevrildi mənim görüşümə. Xəlil bəy nəinki özü danışdı, məni də danışdırdı...

Xəlil bəyin çox görüşlərində olmuş, onun haqqında ürək sözlərimi çox salonlarda demişəm. Evdə, yolda, dənizdə, uzaq səfərlərdə onunla çox unudulmaz saatlar, günlər keçirmişik. Xəlilin böyük səmimiyyəti sayəsində mən bütün Xəlilbəylər ailəsi - onun uşaqları, qardaşları, bacıları, qohumları ilə tanış olmuşdum.

Xəlil Rzanı başa düşməyənlər çox idi. Onun cəsarətli vətən-

daşlıq şerlərini dinləməkdən belə qorxanların sayı min-mindi. O, kürsüyə qalxanda canlarına vic-vicə düşürdü, durub salonu tərk edirdilər. Xəlilin antisovet, antiimperiya çıxışlarına dəlilik kimi baxanlar, onun səsinə kəsməyə çalışan, yüksək kürsülərə yolunu bağlayan, onu kiçiltmək istəyənlər Xəlil Rza istedadının Allah vergisi olduğunu və onun ilahi hökmü ilə danışdığını dərk edə bilmirdilər.

Bəzi şairlər Xəlilə bir məclisdə olmaqdan çəkinir, onun inqilab hayqırtısını eşitməkdən ehtiyatlanır, onun böyük poeziyasının yanında cılız misralarını səsləndirməkdən ehtiyat edirdilər. Belə görüşlərdə böyük şair qardaşım ilə yanaşı olmaqdan zövq duyur və bununla da fəxr edirdim.

Tələləmə gətirmişdi ki, mən cavanlıqdan ədəbi mühitin guraxarına düşmüş və bəzi məsələlərə təsir göstərmək imkanı qazanmışdım. Məsələn, “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetində tənqid və ədəbiyyatşünaslıq şöbəsinin müdiri olarkən burda Xəlil bəy üçün yaşıl işıq yandırılmışdı və onu bəzi hücumlardan qoruyurdum.

“Yazıçı” nəşriyyatının baş redaktoru olduğum vaxt Xəlil bəylə əməkdaşlığımızın səmərəli nəticələri ilə indi də fəxr edirəm. Nizami Gəncəvinin yubileyi ərəfəsində “Xəmsə”nin yeni tərcüməsi üçün müsabiqə elan edilmişdi. Amma Nizaminin Səməd Vurğun, Rəsul Rza, Süleyman Rüstəm, Abdulla Şaiq kimi nəhəng tərcüməçilərinin yanında bu işə girişmək gülməli görünən və səmərəsiz bir zəhmət idi. Kim Səməd Vurğunun tərcüməsini qoyub ayrı bir tərcüməyə üstünlük verəcək və onu nəşr edəcəkdik?

Xəlil bəy sirrini açdı: müqaviləsiz-filansız Nizaminin tərcüməsinə girişmişdi. Həm də orijinaldan. İlahi, bu nə boyda cəsarət və nə boyda zəhmətdi? Bilmirəm, o, vaxtı hardan tapırdı, gecə-gündüz işləməyə özünü necə kökləyə bilmişdi?! Tərcüməylə məşğul olanlar bunun nə demək olduğunu təsəvvürə gətirə bilər. Xəlil Rza bütövlükdə “Xəmsə”ni dilimizə çevirdi. Həm də son dərəcə böyük bir uğurla!..

Sonra başladı nəşriyyat qapılarını döyməyə. Kim bu işə cəsarət edəcəkdik? Münsiflər o boyda aqların yanında Xəlil Rza tərcümələrinin əsl qiymətini verə bilərdimi? Amma mənim də öz səlahiyyətim vardı və Xəlil bəyə öz variantımı təklif etdim:

“Dünya ədəbiyyatı kitabxanası“ mənim öz ixtiyarımdadır. Sənin tərcümələrini o seriyadan buraxaq. Beləliklə, Nizaminin “Lirika“sı və “Sirlər xəzinəsi“ Xəlil Rzanın tərcümələrində həmin silsilədən çap olunan bircildiyə daxil edildi. Bu o vaxt idi ki, Nizami lirikasının bəzi şöhrətli tərcüməçiləri, eləcə də “Sirlər xəzinəsi“nin mütercimi (Süleyman Rüstəm) hələ sağ idilər. Lakin Xəlil Rza tərcüməsinin yüksək keyfiyyəti bütün etirazlara cavab verirdi. Həmin bircildiyə Xəlil Rza “Bədii sözün tanrısı“ adlı ön söz yazmış, lüğət tərtib etmişdi.

Başqa bir hadisəni də xatırlayıram. “Yazıçı“ nəşriyyatında məndən əvvəl baş redaktor işləmiş rəhmətlik dostumuz Əliağa Kürçaylı Xəlil Rzanı çox istəsə də, bəzən onun şerlərinin açıq publisistikaya, ritorikaya meyli etməsinə əsəbiləşirdi. Hətta buna görə bir kitabını saxlatdırmışdı. Mübahisəni kəsmək üçün ondan xahiş etdim ki, şer üzrə müavin olduğuma görə kitabı mənə tapşır, məsuliyyəti mənim boynuma. Əliağa müəllim razılaşdı. Beləliklə, Xəlil Rzanın “Taparam səni“ kitabı nəşr olundu. Bu, onun ən cəsarətli, ən parlaq şerlərinin toplandığı kitab idi.

Bu hadisələri çatdırmaqla Xəlil Rza sənətinə bağlılığımı və bu sənətin layiqli nəşri və yayılmasındakı xidmətimi şişirtmək istəmirəm. Sadəcə olaraq bütün bu işlər və ardıcıl görüşlərimiz, şifahi deyilən söz yazıya imkan verməyib.

Sonra Azərbaycanın müstəqilliyi uğrunda mübarizələr, meydan hərəkəti başlandı. Bu hərəkət Xəlil Rzanın qəhrəmanlıq ruhunu bir daha, əməldə üzə çıxarmaqla yanaşı, bizi daha da yaxınlaşdırırdı. Biz sözüümüzü yanaşı deyirdik, bir-birimizə mənəvi dəyək idik...

Xəlil Rzanın yaradıcılıq diapozonunun genişliyi qarşısında heyrətlənməmək mümkün deyil. Cildlərlə şer, poema, yüzlərlə cild gündəlik, dünya şerinin korifeylərindən saysız-hesabsız tərcümələr, “Turan çələngi“ - yəni türk dünyası poeziyasından örnəklərin dilimizə çevrilməsi. Rus, fars, özbək, tatar dillərindən birbaşa çevirirdi: Maqsud Şeyxzadə yaradıcılığını tədqiq edib elmlər doktoru elmi dərəcəsi almışdı. Xəlil Rzanın yazmaq həvəsi və enerjisi tükənməz, ilhamı sahilsiz idi.

Bütün bu işlərin arasında vaxt tapıb öz gənc dostuna və silahdaşına bu qədər yazı həsr etməsi - Xəlil Rza möcüzəsinin göstəricilərindən biridir. Bütün bunlara görə, heç olmazsa, bir minnətdarlığımı bildirə bilmədim Xəlilə. Elə bilirdim ki, hər şey təbiidir, qardaşlıq vəzifəmizdir. .

Bizim münasibətlərimiz əsl dədə-baba ənənələrinə uyğun, minnətsiz, təmənnəsiz, böyük dost sevgisinə söykənirdi.

Bu gün addımbaş Xəlil Rzanın yerini görürəm... Hiss edirəm ki, Xəlil Rza sağ olsaydı, dünyanın işığı indikindən artıq olardı... Çünki Ulutürk adı adam deyildi, günəşin bir parçasıydı və bu kitabında işığı mənə də düşüb...

Mürşüdüm qaladır Gəncəbasarda,
Sabir tilsim qırar çətində, darda.
İsmixan, Haqverdi bir az kənarda
Mərdlik qəsri tikən memar dostlarım.

(“Dostlarım“ şerindən)

Mikayıl Mirzəni basıb bağrıma
Zeynalla, Sabirlə, yarəbb, görüşsəm...
Bağçalar, gülşənlər hələ bir yana,
Adicə havayla, suyla öpüşsəm...

(“Möcüzə soracağında“ şerindən)

Səngərlərdə tapışan, gözüayıq, üzüağ,
Ruhu - qala, çiyini - dağ, özəmətli dostlarım.
Addımı yer titrədən
Göy vüsətli dostlarım.

Biri təmkinli, cəsur - Sabir Rüstəmخانلی tək,
Biri Mikayıl Yusif - misra içində şimşək!

Sabir Rüstəmخانلی